

ORCID ID 0000-0002-4972-4232
УДК 364.4:316.362

Юлія Підвальна,
Тетяна Мицик

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З МОЛОДОЮ СІМ'ЄЮ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Молоді сім'ї – це динамічна частина суспільства, яка легко реагує на різні соціально-економічні зміни. Стан цієї категорії населення багато в чому відображає ті суспільстві перетворення, які відбуваються в суспільстві, та виражається в зміні особливостей формування молоді сім'ї, її структури, складу, типів сімейного укладу. Зараз в Україні молоді сім'ї становлять приблизно одну п'яту частину від загальної кількості сімей.

Молода сім'я є однією з найбільш незахищених соціальних груп в українському суспільстві. Кризові явища, що відбуваються в Україні та світі в останнє десятиліття, погіршили й без того складне соціально-економічне становище цієї соціальної групи і, відповідно, посилили негативні процеси у сфері шлюбно-сімейних відносин (розлучення, аборти, зростання кількості бездітних сімей, асоціальна поведінка молоді (пияцтво, відмови від дітей, розлади поведінки і психіки;).

Сім'я сприяє не тільки формуванню особистості, але й її самоствердженню, стимулює соціальну, творчу активність, розкриває індивідуальність. На молоду сім'ю покладається важлива роль у вихованні людини дитини, а це залежить від її готовності до цього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні вивчення проблеми молоді сім'ї, розробкою форм, методів, технологій роботи з ними займаються науковці та фахівці Державного інституту проблеми сім'ї та молоді (Ю. Якубова, Л. Волинець та ін.), лабораторії сімейного виховання Інституту проблеми виховання НАПН України (В. Постовий, О. Докуніна, Т. Алексеєнко), Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України (З. Кісарчук, Г. Оніщенко та ін.), Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді (З. Зайцева, І. Іванова та ін.).

Аналіз наукових праць свідчить про недостатність вивчення проблем молоді сім'ї в теорії і практиці соціальної педагогіки, соціальної роботи і, як наслідок, відсутність ефективної соціально-педагогічної

роботи щодо формування якостей сім'янина. Аналіз проблем, пов'язаних із функціонуванням молоді сім'ї, та проблем соціальної підтримки з боку держави, громадських організацій, науковців свідчить про наполегливі пошуки змісту, ефективних форм та методів роботи з молодими сім'ями.

Мета статті – охарактеризувати проблеми молодих сімей, форми і методи соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями в Україні.

Виклад основного матеріалу.

Найважливішим критерієм соціальної держави є захист материнства, дитинства, батьківства, а також допомога і захист сім'ї. У Конституції України сказано, що «в Україні забезпечується державна підтримка сім'ї, материнства, батьківства і дитинства. Розвивається система соціальних служб, встановлюються державні пенсії, грошові допомоги та інші гарантії соціального захисту».

Це повністю узгоджується зі ст. 23 Міжнародного пакту «Про громадянські та політичні права», де йдеться про те, що сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства і держави [13, с. 41].

До теперішнього часу склалися чотири основні форми державної допомоги сім'ям, які мають дітей:

- 1) грошові виплати сім'ї на дітей і в зв'язку з народженням, утриманням та вихованням дітей (допомоги і пенсії);
- 2) трудові, податкові, житлові, кредитні, медичні та інші пільги сім'ям із дітьми, батькам і дітям;
- 3) безкоштовні видачі родині і дітям (дитяче харчування, ліки, одяг і взуття, харчування вагітним жінкам та ін.);
- 4) соціальне обслуговування сімей (надання конкретної психологічної; юридичної, педагогічної допомоги, консультування і т.д.) [11, с. 40].

Основними принципами соціальної роботи з молодією сім'єю є:

– пріоритет прав та інтересів дитини, забезпечення всебічного розвитку і поваги до її людської гідності;

- повага до прав батьків, об'єктивна і компетентна оцінка ситуації в сім'ї з боку соціальних служб;

- дотримання конфіденційності з боку соціальних працівників при роботі з молоддю сім'єю за умови відсутності ризику насильства над дітьми;

- обґрунтоване використання влади і контролю;

- облік несприятливих факторів у молодій сім'ї, підхід із позиції ризику і т.д. [10, с. 232].

Визначальне значення в забезпеченні життєдіяльності молодих сімей відіграє державна економічна і соціальна політика, від якої залежать зайнятість населення в сферах суспільної праці, добробут і доходи молодих сімей.

Пріоритет у соціальній роботі з молоддю належить центрам соціальних служб для молоді, які здійснюють соціальну профілактику, соціальний патронаж, соціальну реабілітацію, надають соціально-психологічну, психолого-педагогічну, соціально-медичну, соціально-правову, інформативно-консультативну, психотерапевтичну допомогу та підтримку молодому подружжю для поліпшення його життєдіяльності [7, с. 61].

Один із важливих принципів соціальної роботи з молоддю сім'єю – принцип самозабезпечення сім'ї, тобто надання соціальної допомоги для стимуляції її внутрішніх резервів, розв'язання власних проблем.

Крім того, соціальна робота з сім'єю спрямовується не тільки на родину в цілому, а й на окремих її членів (дитину, матір, батька та інших членів сім'ї) [5, с. 74].

Ефективність реалізації основної мети і завдань соціальної роботи з молоддю сім'єю забезпечується за умови врахування типології та категорії сімей, які потребують різних видів соціальної роботи, застосування відповідних форм і методів роботи.

Основні напрямки соціальної роботи з молоддю сім'єю:

- підготовка молоді до сімейного життя;

- робота з молодими сім'ями зі стабілізації сімейних стосунків;

- допомога батькам у розв'язанні проблем сімейного виховання;

- соціальна реабілітаційна робота з сім'єю [5, с. 75].

Підготовка молоді до сімейного життя передбачає формування навичок здорового

способу життя, психолого-педагогічні, юридичні, економічні, медичні знання з питань становлення особистості, розвитку комунікативних навичок, формування статево-рольової ідентифікації, корекції особистих проблем, духовного виховання, знання з сексології шлюбу та сім'ї, створення власного іміджу, знання про медико-соціальні проблеми алкоголізму, наркоманії, про профілактику захворювань, планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я молоді, збереження вагітності, розвиток сімейних традицій, народження здорових дітей і т. д. [3, с. 63].

Соціальна робота проводиться серед учнів шкіл, шкіл-інтернатів, ПТУ, ліцеїв, коледжів, вищих навчальних закладах, у середовищі робітничої молоді, а також із молодими парами, які подали заяву до РАЦСу. До роботи залучаються такі спеціалісти: соціальні працівники, соціальні педагоги, психологи, юристи, економісти, наркологи, сексологи, психотерапевти та інші спеціалісти.

Серед форм роботи з молоддю сім'єю виоркемлюють: мобільні курси, навчально-консультативні пункти (у тому числі виїзні у сільській місцевості), вечірні жіночі та юнацькі гінназії, клуби для дівчат, кабінети Довіри; лекторії, дискусійні клуби, спеціалізовані служби (Служба знайомств, Пошта довіри, Школа молодого подружжя, Телефон довіри) тощо [2, с. 39].

Для досягнення поставленої мети застосовуються такі методи роботи, як різноманітні комунікативні тренінги, тестування, індивідуально-групові психологічні консультації, психологічний театр мініатюр, лекції та семінари, проектні методики, шоу-програми, тематичні КВК та ін. З метою створення умов для поширення інноваційних соціальних технологій організуються експериментальні майданчики.

Отже, соціальна робота з молоддю сім'єю – це система взаємодії соціальних органів держави і суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення умов її життєдіяльності, розширення можливостей в реалізації прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку всіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу.

Велике значення в соціальному захисті молоді сім'ї має вдосконалення відповідної

нормативно-правової бази. Розроблено і прийнято такі закони: «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про Основні напрями вдосконалення системи соціальних виплат населенню» тощо [13, с. 27].

Служби соціальної допомоги молоді самостійно формують і здійснюють програму діяльності в наданні соціальних послуг населенню, обирають форми і методи досягнення цілей і завдань, обумовлених в положенні конкретної служби.

Також через систему соціальних служб і клубів для молоді проводяться комплексні заходи щодо зміцнення молоді сім'ї:

- профілактична робота з групами соціального ризику серед молоді та підлітків, узагальнення та впровадження ефективного досвіду щодо запобігання асоціальної поведінки підлітків та молоді;

- розширення діяльності профільних таборів, клубів, організація дозвілля молоді;

- прийняття ефективних заходів для зниження рівня підліткової та молодіжної злочинності;

- створення умов для психолого-медико-педагогічної реабілітації дітей та підлітків, соціальна адаптація неповнолітніх з девіантною поведінкою;

- розвиток закладів соціального обслуговування молоді;

- просвіта підлітків з питань репродуктивного здоров'я, безпечного материнства, профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом [13, с. 29].

18 лютого 2016 року було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми “Молодь України” на 2016–2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України», яка з боку вищого органу виконавчої влади є також і показовою формою соціальної роботи з молодими сім'ями [13, с. 29].

Завдання Державної цільової програми – підвищити включеність молодих сімей у соціальні процеси, створивши умови для їх самореалізації.

Особливо гострою залишається проблема забезпечення молодих сімей житлом. У сучасній економічній ситуації у

зв'язку з різким скороченням будівництва комунального житлового фонду, зростанням цін на будівельні матеріали, приватизацією житла переважна більшість молодих сімей практично позбавлена будь-якої перспективи на поліпшення житлових умов.

В умовах соціального розшарування, відсутності у молодих громадян рівних шансів на отримання освіти, гідної роботи, медичних, соціально-побутових та інших послуг продовжують наростати негативні тенденції в молодіжному середовищі, погіршується стан здоров'я молоді [4, с. 68].

Сьогодні сучасна молода сім'я перебуває у стані психологічного дискомфорту. Підвищена тривожність, занепокоєння у зв'язку з її майбутнім, нервозність, пов'язана із незадоволеністю сімейними відносинами зумовлюють напружену емоційну атмосферу, яка руйнує в родині любов, особисту моральність, деформує сімейні відносини і, зрештою негативно впливає на добробут сім'ї та її стабільність.

Тому призначення та першочергові функції держави полягають, насамперед, у забезпеченні національної безпеки та процвітання суспільства.

Збереження та захист традиційних сімейних цінностей – невід'ємна складова та передумова соціального процвітання.

Під традиційними сімейними цінностями маються на увазі класичні історичні уявлення про батьківщину, важливість оформлення шлюбу та сталості шлюбних стосунків, народження та виховання дітей у сім'ї з обох батьків, традиційні ролі чоловіка та жінки, вірність, взаємоповагу всіх членів родини та стійкий пріоритет збереження шлюбу над розлученням. Хоча за звичайних умов втручання владних органів у приватне життя громадян є неприпустимим особливо коли суспільство і церква демонструють неспроможність розв'язати проблеми, які сьогодні постоять перед родиною [6, с. 11].

Лише держава має реальні можливості та механізми впливу на ситуацію і повинна використовувати їх. Тенденції руйнування традиційних сімейних цінностей триває у всіх розвинених країнах західної цивілізації [8, с. 29].

Молоді люди сьогодні визначають своїми пріоритетами навчання, кар'єру та матеріальне забезпечення, а значущість інституту сім'ї піддають сумніву. Найчастіше

молоді парі живуть разом без легалізації стосунків та легко переходять з одного союзу до іншого. Різниця між цивільним та офіційним шлюбом полягає у тому, що любов та відданість у другому є не тільки моральним, але і юридичним, і суспільним обов'язком, що зміцнює сім'ю. Адже в разі укладання офіційного шлюбу на захист сім'ї стає, як це не дивно звучить тепер, усе суспільство. Тож і подружжя, і їхні батьки, а згодом і діти почуватимуться безпечніше.

В Україні кількість шлюбів у 2–3 рази перевищує кількість розлучень. Найміцнішими є сім'ї в Західній Україні, де традиції, звичаї та релігія значною мірою зберігають своє значення.

Слід зазначити, що розлучення найбільш поширені серед молоді у перші роки шлюбу. А це є свідченням того, що сімейним цінностям треба навчатися, їх треба виховувати. Тим більше, що чимало молодих людей виховувалися в неповних сім'ях [8, с. 31].

Оскільки ми живемо в інформаційному суспільстві, вважаю що необхідно законодавчо обмежити розповсюдження інформації, яка прямо заперечує або принижує традиційні сімейні цінності. І навпаки, збільшити кількість та якість інформаційних продуктів, що сприяють розумінню важливості стосунків для повноцінного життя міцної родини.

Також перед Україною (як і перед усім світом) має постати питання про зміну державної політики в царині охорони сім'ї та шлюбу. Треба розказувати і показувати в інформаційному просторі суспільну та особисту користь від створення, існування та збереження здорової та міцної родини [9, с. 152].

Отже, доля молоді сім'ї невіддільна від долі суспільства. Моральне здоров'я і економічне благополуччя родини – запорука суспільної злагоди, подолання соціальної напруженості. Сьогодні важливо усвідомлювати те, що найскладніші соціально-економічні проблеми, що накопичилися в країні, не можуть бути вирішені без опори на молоду сім'ю, без її активної участі у суспільних перетвореннях.

Поряд із катастрофічним падінням народжуваності, збільшенням числа розлучень і в цьому зв'язку ростом дитячої безпритульності та бездоглядності постає небезпека соціальної деградації сім'ї взагалі. Більшість батьків не мають ні найменшого

уявлення про шляхи виходу з кризи. Модний нині заклик до виживання не повинен проектуватися на сім'ю, бо сім'я – той суспільний вузол, який тільки і може забезпечити виживання сьогоденного громадянського суспільства та його державних інститутів. Посилення майново доходної диференціації населення веде до втрати багатьма сім'ями віри в те, що вони можуть з часом стати власниками, господарями своєї долі. Багато хто з них втрачає свій відносно високий соціальний статус, оскільки змушені переходити в менш престижну сферу діяльності.

Без продуманої і реалістичної сімейної політики, без розширення соціально-правового, економічного захисту молодих сімей та сімей з дітьми навряд чи можна чекати зміни демографічної ситуації на кращу. Така політика має включати в себе систему звичних мінімальних гарантій (допомоги, компенсації, натуральної допомоги, охорони здоров'я матері і дитини, дошкільного виховання й освіти), а також заходи, що стимулюють економічну самостійність сім'ї (пільгові кредити, податкові пільги, практична допомога в розвитку сімейного підприємництва, малих сімейних підприємств і т.д.) [12, с. 4].

Необхідно, щоб у кожному районі була спеціалізована соціальна служба, що займається питаннями захисту молоді сім'ї з метою:

- забезпечення необхідних умов для виконання молоді сім'єю її основних функцій: народження і виховання здорових дітей, суміщення трудової діяльності та сімейних обов'язків з особистими інтересами самої людини;

- сприяння адаптації молоді сім'ї до соціально-економічних змін, стимулювання економічної самостійності, формування повноцінної системи соціальних послуг;

- надання гарантій допомоги молодій сім'ї, якщо в силу незалежних від неї причин сім'я не може самостійно вийти на прийнятний рівень достатку і соціального благополуччя і т.д. [15, с. 47].

Таким чином, аналіз сучасної ситуації свідчить про необхідність державної підтримки молодого первинного осередку суспільства. При цьому мова не йде про підтримку сімейного утримання, мова йде про створення сприятливого простору для функціонування сім'ї, умов для самореалізації її інтересів. Необхідний закон «Про державну

підтримку молодій сім'ї в Україні». У ньому повинні бути закладені діючі механізми, що дозволяють молодій сім'ї самостійно розв'язувати житлові, соціальні, фінансові та інші проблеми.

Особливої уваги і делікатного підходу вимагає питання, пов'язане із здійсненням найважливішої функції сім'ї – її репродуктивного призначення. У переважній більшості країн світу турбота про народження дітей належить до державної політики.

Але, незважаючи на вкрай низьке дітонародження, наша держава недостатньо стимулює цей процес (наприклад, слабо підтримуються багатодітні сім'ї, відсутня цілеспрямована підготовка молоді до сімейного життя та свідомого батьківства) [14, с. 235].

Отже, для того, щоб ефективно розвивався соціальний захист молодій сім'ї, необхідно розробити систему загальнодержавних регіональних програм, методологію і технологію соціальної експертизи життєдіяльності молодій сім'ї, сформувані механізми її інформаційного захисту. Чинна система державних сімейних допомог є недостатньо ефективною: українці недостатньо їхня частка в доході молодій сім'ї з дитиною, допомоги не враховують рівень доходу їх одержувачів та ін. Тому потрібно, щоб розвивалася діяльність соціальних служб щодо соціального захисту, розвивалося надання соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних послуг.

Висновки. Соціальна робота серед молоді дуже впливає на становлення молодих сімей. Під соціальною роботою розглядається забезпечення найбільш сприятливих соціально-економічних умов для розвитку кожної молоді людини, що сприяє соціальному становленню особистості, набуттю нею всіх видів і свобод і повноцінної участі індивідів у житті суспільства.

Виокремлено такі сучасні тенденції у функціонуванні української сім'ї: все більшого поширення набуває неповна і позашлюбна сім'я; багато чоловіків і жінок свідомо не вступають у шлюб, а задоволення потреби в коханні пов'язують із пошуком сексуального партнера, а не створенням сім'ї; дошлюбна поведінка молоді характеризується активними сексуальними спробами на фоні недостатньої психосексуальної обізнаності; зростає кількість молодих сі-

мей, основним мотивом укладання шлюбу яких стало народження дитини; серед мотивів вступу в шлюб у молоді домінує раціональний і матеріальний розрахунок; у дошлюбній поведінці молодих людей спостерігаються неадекватно-завищені вимоги до особистості партнера і до шлюбу в цілому тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головатий М. Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення / М. Ф. Головатий. – К. : Наук. думка, 1993. – 237 с.
2. Карташова Т. Е. Молодежь и брак в современном обществе. Технологии психолого-социальной работы в условиях мегаполиса / Т. Е. Карташова // Материалы международной научно-практической конференции; Санкт-Петербург, 25–26 ноября 2010 г. – СПб. : СПбГИПСУ, 2010. – 398 с.
3. Криченко Е. В. Психологические аспекты качества семейно – брачных отношений / Е. В. Криченко, В. А. Терехин // Прикладная психология. – 1999. – № 5. – С. 63 – 74.
4. Лукашевич М. П. Соціальна робота (теорія і практика): підручник/ Т. В. Семигіна, М. П. Лукашевич. – К. : Каравела, 2011. – 368 с.
5. Михайлова Л. М. Основні напрямки соціально-педагогічної роботи зі студентськими сім'ями / Л. М. Михайлова // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2012. – № 3. – С. 74–79.
6. Ничипоренко С. В. Молодіжна сімейна політика в Україні: формування та шляхи реалізації : автореф. дис. ... канд. екон. наук / Ничипоренко С. В. ; НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж. – К., 2008. – 20 с.
7. Нору А. М. Особливості становлення та розвитку молодих сімей в Україні / А. М. Нору // Український соціум. – 2003. – № 1. – С. 61–71.
8. Пилипенко П. Д. Право соціального забезпечення України: підручник/ за ред. П. Д. Пилипенко. – К. : Істина, 2010. – 224 с.
9. Райгородский Д. Я. Психология семьи: учебное пособие / Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом "БАХРАХ-М", 2007. – 752 с.
10. Рудкевич І. В. Соціальний захист людини як пріоритетна функція держави / І. В. Рудкевич // Державне управління та місцеве самоврядування : тези X Міжнар. наук. конгресу, 26 берез. 2010 р. / Національна академія державного управління при Президентіві України, Харківський регіональний інститут

державного управління. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2010. – С. 231-232.

11. Семигіна Т. В. Інновації у соціальних службах: Навч.-метод. посіб. / Семигіна Т. В., Покладова В. В, Грига І. М. та ін. – К. : Університетське видавництво «Пулсари», 2002. – 240 с.

12. Скоромна О. П. Державна молодіжна політика щодо підтримки студентської молоді та студентської сім'ї / О. П. Скоромна // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2013. – № 2. – С. 4-13.

13. Сташків Б. І. Право соціального обслуговування: Навчальний посібник / Б. І. Сташків. – К. : Знання, 2007. – 567 с.

14. Сушко А. Стабільність молоді сім'ї в Україні. Соціально-філософський та демографічний аспекти / А. Сушко // Мультиверсум. Філософський альманах. – Київ : Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2004. – С. 235-242.

15. Ткачишина О. Р. Актуальні проблеми стосунків поколінь та причини їх виникнення у сучасній сім'ї / О. Р. Ткачишина // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – №7. – С. 47-49.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Holovaty M. F. Molodizhna polityka v Ukraini: problemy onovlennia / M. F. Holovaty. – K. : Nauk. dumka, 1993. – 237 s.

2. Kartashova T. E. Molodezh y brak v sovremennom obshchestve. Tekhnolohyy psykholoho-sotsyalnoi raboty v usloviakh mehapolysa / T. E. Kartashova // Materyaly mezhdunarodnoi nauchno-praktycheskoi konferentsyy; Sankt-Peterburh, 25-26 noiabria 2010 h. – SPb. : SPbHYPSPR, 2010. – 398 s.

3. Krychenko E. V. Psykholohycheskye aspekty kachestva semeino – brachnukh otnoshenyi / E. V. Krychenko, V. A. Terekhyn // Prykladnaia psykholohyia. – 1999. – № 5. – S. 63 – 74.

4. Lukashevych M. P. Sotsialna robota (teoriia i praktyka): pidruchnyk/ T. V. Semyhina, M. P. Lukashevych. – K. : Karavela, 2011. – 368 s.

5. Mykhailova L. M. Osnovni napriamky sotsialno-pedahohichnoi roboty zi studentskymy

simiamy / L. M. Mykhailova // Sotsialna pedahohika: teoriia i praktyka. – 2012. – № 3. – S. 74-79.

6. Nychyporenko S. V. Molodizhna simeina polityka v Ukraini: formuvannia ta shliakhy realizatsii : avto-ref. dys. ... kand. ekon. nauk / Nychyporenko S. V. ; NAN Ukrainy. In-t demohrafii ta sots. doslidzh. – K., 2008. – 20 c.

7. Noru A. M. Osoblyvosti stanovlennia ta rozvytku molodykh simei v Ukraini / A. M. Noru // Ukrainyski sotsium. – 2003. – № 1. – S. 61-71.

8. Pylypenko P. D. Pravo sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy: pidruchnyk/ za red. P. D. Pylypenko. – K. : Istyna, 2010. – 224 s.

9. Raihorodskiy D. Ya. Psykholohyia semy: uchebnoe posobye / D. Ya. Raihorodskiy. – Samara: Yzdatelskiy Dom "BAKhrAKh-M", 2007. – 752 s.

10. Rudkevych I. V. Sotsialnyi zakhyt liudyny yak priorytetna funktsiia derzhavy / I. V. Rudkevych // Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia : tezy X Mizhnar. nauk. konhresu, 26 berez. 2010 r. / Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, Kharkivskiy rehionalnyi instytut derzhavnoho upravlinnia. – Kh. : Vydvo KharRI NADU «Mahistr», 2010. – S. 231-232.

11. Semyhina T. V. Innovatsii u sotsialnykh sluzhbach: Navch.-metod. posib. / Semyhina T. V., Pokladova V. V, Hryha I. M. ta in. – K. : Universytetske vydavnytstvo «Pulsary», 2002. – 240 s.

12. Skoromna O. P. Derzhavna molodizhna polityka shchodo pidtrymky studentskoi molodi ta studentskoi simi / O. P. Skoromna // Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka. – 2013. – № 2. – S. 4-13.

13. Stashkiv B. I. Pravo sotsialnoho obsluhovuvannia: Navchalnyi posibnyk / B. I. Stashkiv. – K. : Znannia, 2007. – 567 s.

14. Sushko A. Stabilnist molodoi simi v Ukraini. Sotsialno-filosofskiy ta demohrafichnyi aspekty / A. Sushko // Multyversum. Filosofskiy almanakh. – Kyiv : Instytut filosofii im. H. S. Skovorody NAN Ukrainy, 2004. – S. 235-242.

15. Tkachyshyna O. R. Aktualni problemy stosunkiv pokolin ta prychny yikh vynyknennia u suchasniy simi / O. R. Tkachyshyna // Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota. – 2009. – №7. – S. 47-49.